ПЛАНТАЦІЇ

Розділ перший

Двір маєтку великий — на кілька десятин, а паркана ніде не видно. Будинки притулилися близько один до одного, замикаючи двір червоним цегловим колом.

Тільки в двох місцях ворота. Між воловнею та млином — для скотини й робітників, та між конторою маєтку й будинком службовців — парадні.

Парадні ворота чемно дають проїхати екіпажеві або пройти економічним паничам і панночкам.

Замкнене коло будинків в одному місці розривається барвистою плямою художньо розташованих дерев та квітників, а за ними білим тлом підноситься будинок модерної архітектури.

Коли пройти од скотарень з їхніми аміаковими пахощами через двір до будинку, то на очі спадуть важкі, штучно різьблені двері парадного ходу, а на дверях мідна табличка:

ФЕЛІКС ФЕЛІКСОВИЧ РАМП

головний управитель Старостинських маєтків графині

вознякової-дончиць

Жодній іконі не довелося зазнати такої шани від льо-кайської руки, як тій табличці. Тому вона своїм блиском сліпить очі й зосереджує увагу на чорних грубих літерах:

ФЕЛІКС ФЕЛІКСОВИЧ РАМП

Око швидко фіксує три слова, й прохачева рука тисне На ґудзик електричного дзвінка.

Двері-іконостас одчиняє пристаркуватий панок у довгому сУРДуті та білих комірчиках як сніг. У прохача тремтять коліна й язик зав'язується надійним вузлом. Вузол наміряється проскочити в дихальне горло, а в мозку, як у зіпсо-^ному грамофоні, вистукує переривчасто:

— Це він... Це він... Це він...

Та раптом чоловік у сурдуті, на око визначивши соці, альну вагу одвідувача, каже:

— Добродію, вам слід прийти через тиждень... Пана немає дома...

І хоч голос пана виразно чути в покоях, льокай ще раз підкреслено вперто твердить:

— Так, немає дома... Через тиждень...

Після цих слів одвідувачеві не належало бути в передпокої, а тому дідок у сурдуті брався зачиняти двері, ніби там уже нікого не було. Наступав на драні черевики та іншими дипломатичними ходами, виробленими довгою льо-кайською практикою, витискував одвідувача за двері.

Опинившися на ґанку, незваний гість ще раз перечитував мідну табличку, язиковий вузол кидав намір пропхатись у дихальне горло, рука, що допіру непевно тремтіла, стискувалась у певний кулак, а язик, випроставшися з міцного вузла, починав формально функціонувати:

— А, твою мать...

Ноги твердо ступали геть з подвір'я.

Рамп — чужоземець, але якої національності — невідомо. З прізвища ніби німець, але німецького в ньому нічого не було. Бездоганне знання англійської мови могло б навернути на думку, що він англієць, коли б не смугляве обличчя та чорні задиркуваті очі румунського цигана. Звичка завжди тримати в руках батіжок з довгим пужалном або, під час офіційних розмов, за халявою лакових чобіт підкреслювала зовнішню подібність до смуглявих знавців конярства.

На певні думки про походження наводили й риси його вдачі. Рамп умів використувати будь-які обставини, а це стверджувало, що генеалогічна гілка його сполучалася з деревом роду в лагідному затишку циганського шатра.

Рамп жив самотньо у розкішно умебльованій квартирі-Він ніколи не говорив про свою рідню, хоча питання про батьків йому не раз ставилося.

Щонеділі до білого будинку наїздили гості, грали в карти, їздили полювати, та до всіх сусідніх поміщиків, вищих службовців маєтків та цукроварень Рамп ставився з іронічною фамільярністю та презирством у глибині своїх чорних очей-

Бували в компанії й дами. Рамп говорив їм приємності, але рисочки в кутках рота анулювали його слова.

Десятки тисяч десятин землі з двома цукроварнями була слухняна зброя в руках Рампа в боротьбі з напівспролетаризованим селянством. Графиня могла не турбуватися за прибутки: вони золотою річкою пливли фарватерами банків У її ніжні руки.

Власниця маєтків та цукроварень, здається, назавжди дала перевагу закордонним курортам перед Старостином. Років зо два до революції, 1905 року, вона приїхала до Старостина на кілька день, але про це недовге перебування довго згадували в маєтках.

Весняним днем графиня пройшла із свого палацу в супроводі Рампа до цукроварні, а од неї до маєтку.

Всі помітили, що графиня була чимсь незадоволена і стурбована.

Розповідають, що увечері покликала графиня Рампа до себе в палац і без зайвих слів заявила:

— Ви мені, пане Рампе, не подобаєтесь... ви не вмієте керувати... У вас навіть цукроварня не працює! А ви пишете, що вона дає великі прибутки! — вигукувала графиня істерично.

Рамп увесь час тримав батіжок за халявою, але після цих слів він одним махом розсік єдвабну канапу до пружин. Управитель мовчав, але очі йому хижо горіли, а рука трощила пужално на дрібні шматочки.

Очі графині раптом зупинилися, потім закотилися під лоба, і вона безсило зсунулася на килим.

Покоївка подала води та одеколону й негайно була вислана з кімнати.

Коли графиня очуняла, Рапм, немов нічого не сталося, ввічливо казав:

— Ви, ясновельможна пані, стомились. Вам слід спочити, я ж дозволю собі звернути вашу увагу на...— Рамп довго пошепки щось говорив графині.

Покоївка не чула шепотом сказаних слів, і вони лишилися таємницею.

Графиня на другий день виїхала за кордон, а в головну контору маєтків передала листа, де дозволяла Рампові взяти 3 прибутків річне утримання, як одноразову нагороду за зразкове керування маєтками та цукроварнями. А через місяць на ім'я Рампа прийшов пакет з документами, і на Різьблених дверях з'явилася ще одна табличка:

ФЕЛІКС ФЕЛІКСОВИЧ РАМП

довірений у всіх справах графині

вознякової-дончиць

Розділ другий

Володіння графині Вознякової-Дончиць широкою ему. гою розляглися від Домашова до Краснопілля, захоплю-ючи повіти Домашківський та Краснопільський на сотні квадратових кілометрів.

Десятки хуторів з двома цукроварнями були розкидані на цьому просторі, а в центрі їх, як діамант, головний Ста-ростинський маєток з найбільшою в окрузі цукроварнею та палацом графині... Тому вся група маєтків звалася Старостинською і підлягала головній управі маєтками, яка містилась у Старостині.

На всьому просторі Старостинських маєтків лише жменька земель належала селянам та дрібній збіднілій шляхті. Але щодалі менше ставало дрібнопанських земель, графські маєтки ковтали їх, округляючи свої масиви.

Зубожіла шляхта забивалася в села, втрачала свої суспільні ознаки й повільно переходила до роботи на землі. І коли діди ще пишалися

задрипаними дворянськими мундирами та нікому не потрібними грамотами, молодь ходила за плугом і з веселими висвистами співала парубоцьких пісень, повертаючися з поля...

Велика залізниця, що сполучала два моря, проходила вздовж земель Старостинських маєтків. Нею, як велетенською артерією, приливала й опливала кров виробництва.

З далекого Чілі везли селітру, з Москви — мануфактуру, з Дону — вугіль, з Нью-Йорка — машини, з Німеччини — каїніт, з Поділля — суперфосфат, з Швеції — тараню...

У виробничому шлунку маєтків та цукроварень всі ці різноманітні матеріали перетравлювались, і натомість Старостин викидав на світовий ринок цукор, пшеницю та годовані воли.

І цукор, і пшениця, і воли чудесно оберталися на біржах Москви, Нью-Йорка, Лондона, Берліна, Одеси в карбованці, франки, долари, стерлінги, марки...

Чавунна артерія приносила заживок виробництву й забирала наслідки його життєвих процесів. Забирала більше, ніж приносила, бо до всього додавалася праця тисяч напів-спролетаризованого селянства, видобуті багатства землі та сонячна енергія, спіймана зеленими мережами плантацій-

З провесни до пізньої осені сотні тисяч робітних дн1^ ковтали бурякові плантації Старостинських маєтків. ІХий армії копальників, сапальників буряка рушили до плантації, не можучи прикласти сили на власних убогих клаптях землі. І коли старі поралися коло невеликого свого господарства, вся молодь цілий рік жила, щоб одробити два місяці на панських плантаціях. З семи років діти йшли збирати "свинку" — стихійного шкідника цукрових буряків.

Навчившися володіти сапкою, йшли на шаровку, проривку, а восени, коли сім'ями захоплювали постаті копати буряки од берківця, ця найніжніша молодь цілі дні під дрібним осіннім дощем перебирала порепаними руками холодні буряки й обрізала гичку.

Люди родилися на плантації, матері годували дітей, одри-ваючись од буряків, а виростали діти — віддавали свої сили тим саме плантаціям.

А цукор, вироблений порепаними руками людей, що на сніданок мали шматок хліба й цибулину, старанно обминав їхні селища, щоб десь, у далекій невідомій Англії піти на вгодівлю свиням.

Ще до початку виробничих боїв на розлогах бурякових плантацій машина виробництва починала ворушитись. Напередодні весни залізниця викидала жовті мішки з суперфосфатом, ликові кулі з таранею, машини та матеріали для Старостинських маєтків.

Поважні воли рухали великі гарби, навантажені виробничим заживком до хуторів, цих найменших клітинок виробничого організму.

У Старостинському головному маєтку лагодиться й гостриться зброя, щоб завоювати тисячі десятин чорноземлі.

Вищить од напруги слюсарня, кузня весело вистукує молотками, єдвабно гладять дерево гемблі в теслярні, а Циркулярка зойкає, вгризаючись в дерево.

Цукроварні по весні похмуро мовчать. Тільки високі Димарі, оглядаючи свої володіння, нагадують про них. Вони ремонтують своє пошарпане виробництвом тіло.

З початком весни увага головної управи не на їхньому боці, і все життя відливає од залізних організмів цукроварень до сизих просторів полів.

Тільки восени, коли завмирають маєтки з останнім зданим берковцем буряку, свято переходить на їхню вулицю. * °ді цукроварні погордливо пихкають димарями й перетрав-Ляі°ть солодку масу буряків.

Пізньої осені пустіють плантації. Постаті копачів не мая-Чать під нудною осінньою мжичкою й тільки де-не-де скривить вози, збираючи решту буряків, а потім лише зграї во-Рон будять сизу млу почорнілих просторів.

Коло цукроварні виростають чорні ковбаси буртів, з яких подається буряк до заводу вагонетками. Колії для вагонет простяглись од цукроварні до парких жмакових ям і д^ до довжелезних воловень, де вгодовуються на заріз сірі велетні — воли.

Восени бракували старих, малосилих та знівечених волів і ставили вгодовуватися.

Тільки молоді лишалися в маєтках набирати сил для весняної каторги.

Вгодовування — це останній спочинок. Воли стали брух-том, який мусить дати прибутки не своєю роботою, а м'ясом.

З провесни вони тягли важкі плуги, кремери, борони.

Влітку возили вантажі з маєтку в маєток, а восени чували з зерном од численних молотарок.

Пізньої осені котили круторогі важкі гарби з буряками з плантацій на цукроварні. Борсались по черево на багнистих чорноземних дорогах, розчахувались і ламали копита.

Круторогий рід уславився силою, терпінням та покорою. Знівечені в роботі, ставали вони до довгих воловень з цементованими коритами з теплими жмаками, щоб замкнути коло своєї виробничої місії.

Бурякова маса повертала сили, товща наростала швидко, і вже після Різдва контора головної управи укладала умови з промисловцями великих центрів на купівлю-продаж сотень годованих волів.

Різниця для них була останнім станом на шляху виробничого процесу.

Розділ третій

Голови. Управ. Старостинськими маєтками 2 березня 1905 року № 273—68

До Ново-Слобідського с. г. інституту

З доручення пана головного упра" вителя просимо надіслати нам одного студента, що закінчив інститут, ДЛ* практики в Старостинських маєтках.

Адміністратор

САРАНЧУ^

Адміністратор контори Ілля Матвійович Саранчук ма* нірою чепурного бухгалтера натиснув на власний підя**0 пресом і передав папірець писарчукові.

— Ілля Матвійович, вас кличе Фелікс Феліксович! —' проголосив хлопчик-кур'єр коло дверей Рампового кабінету"

Саранчук зірвався з місця і, догідливо зігнувшись, зайшов У розчинені двері кабінету.

рамп сидів, переглядаючи папери, і, не піднімаючи голови, запитав:

_ Ти написав до інституту?

— Написав, Феліксе Феліксовичу, зараз посилаю на пошту...

— Затримай поштаря, я дам листа...

Незважаючи на високу посаду Саранчука, Рамп казав йому "ти" так само, як усім своїм підлеглим.

Овсію Омеляновичу!

Пришли мені студіозуса, який би: 1 — знав англійську мову, 2 — їздив як слід верхи, 3 — добре б грав у винт. Не завадить, коли буде добрий мисливець і стрілець. Дурня й макуху вижену.

Рамп

На конверті Рамп написав адресу:

Овсію Омеляновичу Вірному, панові проректору Ново-Слобідськ. с. г. інституту.

З Вірним Рамп товаришував ще в інституті, коли обидва були студенти, але тоді, як, скінчивши інститут, Вірний угрузав у науку, Рамп об'їздив три четвертих земної кулі, перебравши три четвертих можливого числа професій.

В Криму він оббризкував дерева та пакував овочі в садах Чебухтаєва, на Кавказі був довіреним у надсиланні кукурудзи за кордон, у Швейцарії закупав годинники, в Каїрі мав салон жіночого вбрання, в Бразілії доглядав кінських табунів, в Канаді був членом духоборської комуни, а в одній з екваторіальних республік Америки відігравав значну роль при особі президента.

Що він робив у Лондоні та Петербурзі — невідомо, але Рекомендація князя Мусницького, який в листі до графи-Н1 називав Рампа найліпшим своїм другом, доводила, що У великопанському товаристві його мали за свою людину.

Вірний для Рампа був, здається, єдиною людиною, до ^ої він ставиться без затаєного презирства і якій цілком Довіряв.

Одіславши листи, Рамп знову поглибився в розглядання Паперів, але увагу його притяг шум і галас в конторі. . Хочу... бачити!..— чувся чийсь вигук. Далі у відповідь тиха говірка й знову голосно:

— Ну й чорт з ним! Пустіть!..

Зацим до кабінету стурбований ускочив Саранчук і трем, тючим голосом промовив:

— Феліксе Феліксовичу! Той... Хведь, що ви наказали звільнити... прийшов п'яний... лається...

— Ну то що? Виженіть, та й усе!

— Він з ножем!., махає!., каже: заріжу його... цебто вас!.. Ви не виходьте... ми телефоном стражників викликали...

В очах Рампові засвітились холодні вогники, під коротко стриженим вусом залягла ще глибша зморшка презирства невідомо до кого — чи до

того Хведя, що прийшов розмахувати ножем у контору головної управи, чи до боягузливого панка, що од жаху втратив свій апломб адміністратора.

— Дурні! "Стражників"! — передражнив він Саранчука.— Прийшов п'яничка, а вони — стражників!

П'ять кроків, і Рамп у конторі. Хведь несамовито лаявся за гратами, що відокремлювали операційну частину залу од місця для одвідувачів.

Хведь побачив Рампа.

— Га, циганська твоя морда! Так, значить, виганять?! — і барвистий матюк повис у повітрі.

Бухгалтер підбіг до Рампа й догідливо прошепотів:

— Він з ножем і п'яний!..

Рамп, нікого не слухаючи, підійшов до гратованих дверей. Клямка забряжчала на кафельній підлозі, і головний управитель опинився віч-на-віч з вигнаним стайничим.

Хведь спочатку оторопів, але швидко опам'ятався і, піднявши ніж, кинувся на Рампа. Це був останній його свідомий рух у конторі.

За мить він лежав на підлозі, а ніж із кіски, яким звичайно обрізують буряки, забряжчав на кафлях. Бразільська наука боксу не вперше стала в пригоді Рампові.

— Сс-во-лоч!..— з огидою просичав Рамп і, одчиняючи двері кабінету, кинув невідомо кому: — Заберіть його, а мені покличте лікаря!..

Рамп не розрахував удару і вибив собі пальця.

Тим часом як лікар з цукроварні підкреслено уважно оглядав управителеву руку, в кімнатці конторського сторожа Юхима на голій лаві лежав непритомний Хведь.

Хведь, безземельний селянин, працював на панській стайні, але коли Ірод — улюблений жеребець Рампів — вразив невідомо об що ногу, Рамп власноручно одшмагав ХведЯ своїм циганським батіжком і наказав вигнати його.

Хведеві урвався терпець: довготерпіння, як відомо, залежить од становища в суспільстві,— що нижче, то більше.

Усередині клекотав протест, але виявити його навколо не було сміливості. її виснажила праця та пригнічення, і Хведь підбадьорив її горілкою...

Юхим бризкав на непритомного водою, і той розкрив очі.

Вплив алкоголю пройшов, і Хведь злякався свого вчинку. Перед його очима постала примара голоду, злиднів, тюрми... Уткнувшись обличчям у заялозену лаву, він беззгучно заплакав.

Юхим схилив сиву голову над ним і пошепки казав: — Дурний ти, Хведю, дурний... Ну хіба можна проти пана, та ще й при людях?.. Панів треба бити наодинці... щоб ніхто не бачив... цеглиною, щоб револьверта не встиг витягти... А тепер що? — казав далі Юхим.— В тюрму посадовлять, а може, ще гірше...

Через півгодини два стражники вели Хведя до заводу.

Розділ четвертий

Між усіма маєтками Старостинської групи Зеленецький хутір був чи не найменший.

Тому й посадив туди Рамп Йосипа Матвійовича Варла-менка за економа — нехай не пиндючиться, коли хоче отримувати добру платню, керуючи більшим маєтком.

Вогкі од недавнього снігу садові стежки вимірює Йосип Матвійович своїми важкими кроками й думає, що от уже два тижні як закінчився економічний рік, а в нього не готовий річний звіт.

Саранчук щодня дзвонить — звіту вимагає, каже, що Рамп сердиться... А в конторі сидить три йолопи й хоч би Що...

Од будинку економа з саду стежка до контори. Кілька Разів на день міряє стежку Йосип Матвійович, і, як зачинить За ним двері Сюська — конторський хлопчик,— з-за запилених шибок конторських вікон бубонить економів голос:

— Бу... бу... бу... Ба... ба... бу... бу...

У конторі над товстелезними книгами згинаються, впи сУючи тисячі цифр та вистукуючи на рахівницях копійки и карбованці, що пройшли за рік у виробництві

Контора виводила річний баланс.

Зазирнувши в рядки старанно виведених цифр, ішов Варламенко до свого кабінету поруч і пролітав думкою через цілий рік роботи.

Довелося пересівати буряки, вилягла пшениця, чума пошарпала воли, сусідні маєтки нагнали високу ціну на робітні руки...

Марні надії на відсоток од прибутку.

Знервований вийшов Йосип Матвійович на ґанок контори, подивився за ставок на поле, де працювали борінки, і помітив знайомий йому Рампів фаетон.

— Ать!.. чорт уже несе!..— вголос промовив Варламенко й пішов до воріт, коли назустріч в'їздив Рампів фаетон.

— Йосипе Матвійовичу! — злазячи з фаетона, гукнув головний управитель.— Це чортзна-що! Ви досі не подали річного!.. Хіба вам невідоме розпорядження головної управи?..

Йосип Матвійович підійшов ближче до Рампа, переминаючи в руках важкого костура.

— Я гадаю, що з цього приводу нема чого репетувати на ввесь двір, Феліксе Феліксовичу! — стримуючись, завважив Варламенко.

Рампів батіжок закружляв швидше:

— Я вимагаю уважливого ставлення до моїх розпоряджень!

Варламенко не стримався. Він з притиском плюнув під ноги Рампові й мовчки пішов до контори.

Управитель одразу зробив різкий рух, ніби наміряючись ударити Варламенка, але стримав себе. Нервово хвиськаючи батіжком, сів він у фаетон і наказав рушати.

Вже сидячи в своєму конторському кабінеті, Варламенко почув розмову писарчуків. Розповідав один, кумедно копіюючи голос і маніру Рампа:

— Покосили у Старостині великого луга, а на другий день пішов дощ. Ішов дощ і на третій, і на четвертий день, а Рамп сидить у себе на квартирі й нервується.

"Михаиле,— гукає він льокая,— вийди подивись, чи йде дощ!" — "Іде, пане!" — каже Михайло, повернувшись.

Разів із п'ять посилав Рамп льокая дивитися, чи йде доїД, а врешті схопив браунінга зі столу, одчинив вікно — і бац-бац-бац у небо:

"Коли богувати, так богуй! Мать твою..."

Писарчуки реготались.

"Певно, нічого з того не вийшло за відсутністю адресата!" — подумав з усмішкою Варламенко.

Коротка ж, але темпераментна розмова Рампа з Вар-ламенком мала не зовсім приємні Рампові наслідки.

Розділ п'ятий

__Феєрично! Надзвичайно! — вигукував гостроносий

юнак у студентському кашкеті, виходячи з Рампом з-за квітників на дворище.

Рамп щось стиха говорив своєму молодому співбесідникові, і на його обличчі розповзлося масне задоволення. Із усього було видно, що йому подобається студент.

— Ні, ви зверніть вагу! — Рамп сказав кілька слів по-англійському.— В саму точку!

— Чудесно! Чудесно!..

Вони пішли до стайні, де обдивилися знаменитих коней, що мали більше дипломів, ніж будь-яка найученіша людина в світі. Рамп докладно розповідав про кожну коняку з гордовитим виглядом батька, що показує на люди свої талановиті діти.

Вийшовши із стайні, зустріли на подвір'ї Варламенка, і Рамп познайомив:

— Це наш практикант — Август Петрович Вольнер!

Скинулись кількома словами про чергові роботи на плантаціях. Наближався час шарувати, а тому вся адміністрація напружено працювала.

Варламенко невдовзі поїхав з двору на своїх бігунцях,— треба було використовувати святковий день, щоб на понеділок були дівчата.

— Ага, я й забув вам сказати, Августе Петровичу, що сьогодні у мене будуть гості — полковник Вознесенський з донькою...

На обличчі Вольнера промайнула якась тінь, але то був один момент, і він спитав:

— А хто цей полковник?

— Вознесенський Василь Павлович — жандарський полковник. Він має проміняти свого гончака на мою Ласку!

— Це з Домашева?

— Так... верстов з дванадцять звідси...

Надвечір, ще сонце не зайшло, як лакований екіпаж в'їхав у двір.

Два озброєних жандарі стояли на східцях екіпажа з двох боків, а позаду їхало чоловік з п'ять верхи.

З екіпажа вийшов дебелий полковник, брязкаючи острогами, і допоміг молодій русявій панночці виступити на землю. Не встигли вони зробити й двох кроків, як назустріч вийшов Рамп і повів гостей до господи.

— У нас сьогодні буде трохи веселіше, Ніно Василівно для вас є партнер на доміно!..

— Хто саме? — запитав Вознесенький.

— Наш новий практикант, розчудесний юнак!

— А він хто такий? — Вознесенський завжди цікавився новими людьми.

— Він? — Рамп засміявся.— Він цілком благонадійна людина і, гадаю, найменше підходить до типу ваших клієнтів, полковнику!

— Я ж, звичайно, не з цього боку цікавлюсь...— посміхаючись, завважив полковник.

— Він німецько-англійського походження, його маєтки в Бессарабії, але він цікавиться цукроварством... Каже, що ліквідує там і купить щось підходяще в наших краях,— задовольнив Рамп цікавість полковника.

Вольнер справив добре враження на гостей. Вознесенський через годину говорив Рампові:

— Нічого, пристойний, вихований юнак!..

— В зятьки згодився б? — прискаливши око, сказав Рамп.

— Ну, вже й у зятьки!..— одмахнувся жандар. Наїхало ще гостей. Після шумної вечері розбрелися хто

куди. Більше сіло за карточні столи, а Вольнер, підтримуючи під лікоть Ніну Василівну, пішов до саду. Там, ходячи вогкими алеями, він розповідав про Бессарабію, про Лондон, до якого він минулого року їздив, про своїх кумедних професорів...

Ніна Василівна дзвінко сміялася і, лякаючись кущів, притискувалась до Вольнера.

Коли пізно вночі, майже вдосвіта, з двору виїхав екіпаж у супроводі верхівців, Ніна Василівна казала батькові:

— Цей Вольнер дуже приємна людина... Він такий веселий та ввічливий. Його бабуня тепер живе в Лондоні!.. Він торік до неї їздив.

— Так... Хороший юнак... доброго виховання.

— А як хороше в їхньому маєтку в Бессарабії! Виноград!..

.Вознесенський більше не відповідав доньці. Він думав неприємну думу — вчора йому принесли прокламацію, знайдену в Старостині... Є підозріння, але треба перевірити..-

Розділ шостий

Хведя не потягли до суду. Коли Рамп дізнався, що він СИДИТЬ уже тижнів зо два в буцегарні, то сказав нехотя:

— Дайте потиличника, та нехай іде!..

Хведеві дали не тільки в потилицю... Одне око йому запухло, і тільки маленька щілинка відзначала його місце.

Вже буряки посходили, і на чорному тлі плантацій на-тяглися зелені струни аж до обрію. День схилився блакитним черевом над землею і глузливо скалить око на Хведя.

Щоб не навинутися людям на очі, Хведь обійшов село полем до своєї хати.

Хведева жінка на подвір'ї поралася із шматтям, а коло її ніг плазувала замурзана дитина.

Побачивши Хведя, жінка випросталась над ночвами й пильно дивилася на-чоловіка. З її уст не злетіло радісного вигуку. Тільки коли Хведь наблизився, бліді губи заворушились:

— Тебе побили?..

Хведь мовчки пішов до хати, а жінка безгучно плакала на подвір'ї, витираючись брудним фартухом. Дитина смикала її за поділ і лопотала свої незрозумілі слова.

Жінка невдовзі втерлася й взялася дополіскувати шмаття.

У хаті край столу сидів Хведь і жував окраєць хліба, посиланий сіллю. Як же Мотря, його жінка, зайшла до хати, він поклав хліб, витер рота й промовив:

— Мене до суду не потягнуть!..

Мотря дивилася в куток, де стояла діжка, і нервово перебирала пальцями фартух.

— Що ж робитимемо?

Вона думала свою терпку, материнську думу...

— Піду шукати заробітків... Поблизу ніхто не прийме...

— А ми ж як?..

Хведь мовчав. Устав із-за столу й ліг на піл, поклавши ШД голову ветху кожушанку.

Мотря ще змалечку робила на плантаціях. Малою ходила збирати жучки, а підросла — з сапкою. Восени — з батьками на постаті буряки копати. Так само, як її діди та прадіди. ^ от тепер їй, Мотрі, цього не дозволять... Певно, прикажчикам наказано й її не пускати до роботи... її ж чоловік...

Мотрині думки перервав стукіт коліс коло воріт, вона побачила, як зупинилася тачанка на вулиці і з неї виліз огряд-ний зеленецький пан.

Варламенко не встиг хвіртки відчинити, як Мотря вскочила в хату:

— Пан із Зеленого! — вигукнула вона, а коли за цим од. чинилися двері й увійшов Варламенко, Мотря не знала, щ0 їй робити.

— А Хведь дома?

Хведь встав з полу й пригладжував скуйовджене волосся.

— Я до тебе, Хведю, в одній справі...

Йосип Матвійович важко сів на лаву. Хведь стояв проти нього.

— Нехай жінка йде собі... тут їй діла нема... Мотря вийшла, немов її хто випхнув.

Варламенко довго говорив Хведеві про те, що він із сім'єю попухне з голоду, і закінчив:

— А я, проте, дам тобі робот...у, будеш у мене за кучера... Хведь глибоко зітхнув і сів на піл.

— Платня хороша... та й одсипне матимеш... Подарунки на свята... А поза все зробиш одне діло, так дам двадцять карбованців... Розумієш?..

Хведь нічого не розумів, але хитнув головою, мовляв — аякже ж! Втратити таку службу — не можна.

— В неділю приходь... а коли бідкуєшся, на тобі карбованця на хліб дітям... Та не дуже ляпай язиком... Кажи: зайняв, та й годі.

Коли Хведь показав Мотрі карбованця, та оторопіла.

— За що це?..

— З неділі кучером у Зеленому заступаю... Завдаток...

Розділ сьомий

— Це чортзна-що! — вигукнув Вольнер, жмакаючи якогось папера й кидаючи на підлогу.

Пройшов по своїй просторій кімнаті раз, двічі й підняв зіжмаканого листа. Перечитав ще раз:

Любий Августе!

Мені неприємно тебе турбувати, але замовчувати од тебе події не буду. На перехідному іспиті Боря и Коля провалилися, й їх залишили в тому класі, а якому вони були торік. Здається, доведеться везти їх Д° тітки в Іркутськ, там, кажуть, легше кінчити гімназію-

Репетитор, що до них ходив, виявив себе такою непорядною людиною, що навіть підручники забрав У

своїх учнів. Ходили до нього кілька разів — не віддає. Чортзна-що! Дуже мені жаль, особливо твоїх підручників,— я їх берегла як згадку про твої шкільні роки.

Між іншим, той синьоносий питав твою адресу — певно, грошей просити хоче,— я не дала.

З маєтку давно нічого не одержую. Здається, там не все гаразд. Цілую міцно.

Твоя кузина О ля

Прочитавши листа, Вольнер запалив сірником його й попіл викинув за вікно.

"Берман і Колодько сидять, хлопці надійні, не розляпають, але папери! Які папери забрано?"

І Вольнер почав перебирати всі листи, які він писав товаришам за останній рік.

"Здається, нічого компрометуючого",— заспокоїв себе Вольнер.

Губерніальна організація, скориставшись з нагоди, надіслала Вольнера сюди, до Старостина, зібрати рештки розгромлених сил... і йому пощастило через Вірного попасти сюди паничем-практикантом. Це було зручно, але разом з тим становище практиканта, та ще й привілейованого, не сприяло ув'язуванню з поодинокими товаришами. Треба було використовувати посередників, а це ускладняло роботу.

"Коли б за три-чотири місяці не добрались до мене, можна було б дещо зробити".

Засинаючи, йому промайнула жартівлива думка про "кузину Олю", що, певно, стоїть тепер у льоху за підпільною касою і, набираючи чергову листівку, смалить над свічкою свого жорсткого вуса...

Ранками Вольнер їздив на поле, а там тисячі дівчат, хлопців, жінок рушають лавою вздовж зелених бурякових струн, а позаду походжає "гавкало" — прикажчик. Він, цей чолов'яга в чоботях "бутилками", має владу над сотнями зігнутих постатей. Його обов'язок гавкати, і за цей обов'язок йому платять трохи більше, ніж звичайному робітникові.

На обніжку лишилися торби, сповиті немовлята під доглядом дітей таких малих, що не здатні навіть жука збирати. Замурзані, безштанні хлопчаки, дівчатка, не менш замурза-Н1> у довгих по п'яти платтячках доглядають немовлят. Вони співучасники виробництва, дарма що в їхньому словнику не нарахуєш більше від двох десятків слів, по-дитячи зніжених.

>• А. Слісаренко

289

Уся адміністрація, починаючи од гавкалів до Рампа товчеться на плантаціях. Проскакують економи верхи, на бігунцях, матюкають гавкалів і дівчат; кабріолетом, щ0 вилискує на сонці лаковими боками,

проїздить районний управитель і нагонить економів та "гавкалів", не звертаючи увагу на схилені постаті.

Але заряд адміністраційного завзяття дає Рамп. Це він дає владу гавкалам через численну ієрархію службовців, що ходять пішки, їздять на бігунцях та кабріолетах.

Парний фаетон Рампів надає енергії адміністрації, як тільки з'являється на обрії.

Практикант Вольнер часто їздить із Рампом. Він на особливому становищі, не те що практиканти з хуторів, які кінчали нижчі школи й починають кар'єру, працюючи гавкалами.

Вольнер у рукавичках. Штани на срібних штрибах та блискуча уніформа, яку він не скинув іще, робить його схожим на офіцера.

Екіпаж гойдається на коліях, вгодовані коні басують, а в екіпажі точиться уривчата розмова.

— Проривку через три дні кінчимо...

— Шарківська економія, певно, спізниться, дівчат Іванів-ка захопила...— зауважує Вольнер.

Знову мовчать. Пробігають поля озимини, зеленим руном заплівши землю, сизим крилом упав чорний пар, а за ним вирізаний з синього паперу гайок.

— Михаиле, повертай додому,— каже Рамп кучерові. Сьогодні об'їздили досить. Засмажене сонце схилилося

набакир і затьмарилося сизим димком.

Дорогою до Старостина Рамп здалека почав розмову, що готував з того часу, як Вольнер виявив бажання перенести свої маєтності в цукроваренні райони.

— Що вам пишуть з дому?

— Особливого нічого... Мій довірений сповіщає, що є покупець на маєтки... Доведеться в скорості поїхати... Д°" ручив вести попередні розмови...

— Багато думаєте виручити?..— роблено нехотя запитав Рамп.

— Ні, не дуже... тисяч двісті-триста. Виноградники занепали, а то можна б було й більше.

— З вас путній компаньйон...

— Який компаньйон? — не зрозумів Вольнер.

— Я підшукую компаньйона... Бачите...— Рамп запнув-ся.— Бачите, це секрет поки що, та вам сказати можиЗ.

І нахилившись ближче до Вольнера, Рамп конфіденці-адьно по-англійськи, щоб не зрозумів кучер, розповів про свої досягнення.

Графиня дурка. Він налякав її загрозою одним своїм розчерком пустити її маєтки в трубу. Обставини вигідно склалися для нього. Графиня змушена була дати повну довіреність Рампові, ну, а він не такий дурень, щоб гав ловити... Одним словом, через місяць Старостин з цукроварнями й половиною маєтків буде його... Але він не жорстока людина... Він не хоче графиню кинути в жебрацтво — він лишає їй два хутори й дещо з родового барахла...

— Ви ж розумієте, Августе Петровичу, що, вклавши гроші в таке діло, ви не помилитесь...

— З великим задоволенням стану вашим компаньйоном в ділі! — гаряче стиснув Вольнер руку Рампові.

Сонце сідало в рижу імлу, як екіпаж головного управителя зупинився у дворі Старостинського маєтку.

Розділ восьмий

Вольнер сидів у своїй кімнаті й думав про своє дураць-ке становище, в яке він потрапив.

Становище привілейованої особи в маєтку зовсім не давало тих вигід, на які сподівались його товариші там, у Ново-Слобідському.

Вольнерові без кінця набридло удавати випещеного панича, хвалитися своїми міфічними маєтками та бабунею в Лондоні.

"Яка користь з усього? Товариші з цукроварні дивляться як на якусь сумнівну людину і все щось криють од мене... Навіть до "явки" поставились підозріло, хоча вона жодних сумнівів і не могла викликати...

З жандаром теж ні чорта не виходить... От хіба що Ніну можна буде використати..."

Вольнер недвозначно почав залицятися до полковникової Доньки після того, як переконався, що в полковника нічого не вивідаєш.

Особливо, що гнітило Вольнера, це те, що він не міг у своєму становищі вільно поводитися з робітниками. Зберігаючи своє інкогніто,

треба було триматись паничем. , Пізно вночі, як усе навколо спало, виліз Вольнер через Вікно в сад, а відти вийшов у поле. Десь позаду загавкали с°баки, закалатав сторож, і знову тихо.

Місяць ще не сходив. На призначеному місці в ярку чека* ли на нього двоє.

Вольнер кашлянув і почув у відповідь таке саме кашляння

— Давно ждете?

— Ні, допіру прийшли...

Всі троє присунулися ближче один до одного і пошепки розмовляли.

Рамп, побачивши цю групу, був би вражений. Його практикант, що не подавав руки службовцям нижче економа, лежав по-приятельському з мізерним конторським писарчуком Суленком та слюсарем з цукроварні Яровим, і вони казали йому такі речі, яких би не насмілився сказати сам Рамп.

— Августе, ти нічим нам за ці два місяці не допоміг. І твоє перебування тут було б зайве, коли б не одна справа, в якій ти можеш дещо зробити...

— Я ж тобі казав, що мене цим самозванством поставили в ідіотське становище!

— Ти не нервуйся, як бариня, ми розуміємо твоє становище, воно погане, але і з нього можна мати вигоди...

Як виявилось із слів Ярового, справа стояла дуже серйозно. В цукроварні є шпик — робітником ніби прийняли...

— Мажеться до нас... Очевидно, Вознесенський щось про нас знає...

Вольнер перебив:

— З яких джерел міг дізнатись про вас Вознесенський?

— Чорт його зна! Але тобі треба взяти в оборот дочку, бо з папаїїгі чорта з два що витягнеш...

— Треба якнайшвидше все розвідати... Бо на селі неспокійно, й можуть почати арешти...

— Ну, а як Вознесенський і про мене знає? Що тоді?.. Донька, певно, матиме інструкції од палаші... А проте,— Вольнер хлопнув себе по лобу, — сподіваймось на успіх! В неділю я буду в Домашові у жандаря!

— Треба щоб хтось з тобою поїхав... для зв'язку... Умовившись про все, Вольнер вийшов із яру до маєтку. Вже третій рік працюють ці два товариші в районі Ста-

ростинської цукроварні, але повести якусь широку роботу не вдалося. Більше пропаганда, але й вона не гаразд посувається з того часу, як трьох чоловіка спіймали на розповсюдженні літератури.

Більше провадили персональну агітацію, готуючи сякии-такий кадр свідомих людей.

Губерніальна організація мала давні зв'язки з Старости-ном і тому надіслала туди Вольнера, але це мало посунуло роботу наперед. Йдучи з наради, Вольнер планував свій наступ на жандарову доньку. "Не засипатись би тільки..."

* * *

А Рамп у ці дні походжав веселий. З тиждень як від нього поїхав відомий адвокат з губерніального міста, запевнивши, що все буде гаразд і через місяць Рамп одержить документи в свої руки.

Гарячкова робота на плантаціях скінчилася, і буряки вилискували лапастим листям під сонцем.

Настала пора, що тягнеться два-три тижні перед тим, як почнеться косовиця. Частіше наїздили до маєтку веселі компанії. Випивалося безліч пляшок пива, вечорами виносили на веранду ломберні столи й грали в карти до ранку, їздили гуртом полювати і, коли не було дичини, стріляли селянських качок, а підніме баба репет — кидали їй два злоти та биту птицю на додачу.

Вольнер був невеселий. З нього кепкували, що він закоханий в Ніну, а він в душі радів, що так природно з'ясовано його сум.

А дійсною причиною суму була невдача в Домашові. Дуже несприятливо склалися обставини, і Вольнер нічого не дізнався.

Тепер він вишукував інших способів. Він мав завдання все розкрити за найближчий тиждень, а для цього треба було формувати зближення з Ніною.

На два дні свят жандар приїхав з донькою, Вольнер розпочав наступ.

Нінине серце зовсім не було такою фортецею, як здавалося Вольнерові, і першого ж вечора брама його, фігурально кажучи, привітно одчинилася йому.

Далі треба було ступити ногою побідника в другу фортецю — секретну жандареву шухлядку.

Ввесь наступний день Вольнер турманом кружляв коло Ніни, готуючись яструбом наскочити на неї увечері.

— Августе, як хороше з тобою! — томно нявкала Ніна, коли вони лишилися на самоті в темній алеї парку.— Мені здається, що це покійниця мама мене голубить!..

V Ніни мати давно померла, коли вона була ще дівчиною, а полковник, спробувавши сімейного щастя, не спокусився на нього вдруге і лишився вдівцем.

— Я боюсь, Нінусь, що як поведеться, то і я не довго буду тебе голубити...— з сумом у голосі промовив Вольнер.

— Що ти кажеш, Августе? Ти мене лякаєш!..

— Не лякайся й будь мужня, люба моя... Ти можеш мені допомогти...

Вольнер почував, що ворог хоч і не відступив, але стоїть на дуже невигідній позиції.

— Що? Що? Кажи! — нетерпляче тискала Ніна руку Вольнерові.

— Нінусь, люба моя, ти тільки не лякайся... бо я скажу тобі одверто — мене хочуть убити.

Ніна притиснулась до нього, ніби собою захищаючи Вольнера від невідомого ворога.

— Хто?

— Не знаю... Я позавчора одержав анонімного листа... Од мене вимагають, щоб я передав революціонерам на їхні гидкі діяння п'ять

тисяч, а інакше мене уб'ють... Ти розумієш, що мені не жаль грошей, але давати гроші злочинцям я не можу...

— Любий мій, ти не бійся, я скажу папа, він спіймає, він знищить негідників!..

— Тільки не це! — з жахом мотнувся Вольнер.— Коли дізнаються, що я розповів полковникові, мене однаково уб'ють... Вони все знають...

Вольнер виявляв, несподівано для себе, неабиякий талант актора й дипломата, і першою жертвою цих здатностей стала жандарева дочка.

Він довів своїй жертві, що може врятуватися лише тоді, як знатиме імена всіх непевних людей в окрузі. Це треба зробити тонко й непомітно для папа, бо папа по своїй військовій звичці може зіпсувати справу.

— Ти ж розумієш, моя ластівочко, що ти в оцих рученятах тримаєш моє життя, і ти випустиш його, як тільки хоч натяком скажеш про нашу розмову... Повір, знаючи імена, я сам зроблю так, як найліпше...

Довгий поцілунок припечатав зобов'язатися мовчати...

— В середу приїзди ніби ненароком до нас...

Увечері того ж дня Вольнер, замкнувшись у своїй кімнаті, довго сидів за столом, виводячи олівцем великими літерами:

Вольнер!

П'ять тисяч карбованців ви мусите покласти в ДУ" пло старої верби коло греблі* Гроші на справи революції. В разі невиконання — смерть.

Задоволено подивився на своє писання й усміхнувся. Потім ножицями з клаптика тектури вирізав перехрещені кИнджал і пістоль, намазав атраментом і припечатав на записці.

— Чудесно! — похвалив себе Вольнер.

"Розляпає дурка, буде чим виправдуватись... Документ!"

Розділ дев'ятий

Хведь із самої весни кучерував у Зеленому. Варламен-ко був задоволений з нього, але свої вимоги, про які натякнув у Хведевій хаті, він ще не висував.

Як тільки почали завозити до молотарок хліб, а сіно темно-зеленими слонами маріло коло маєтку в стогах, Йосип Матвійович вирішив, що час настав.

їдучи полем у кабріолеті з Хведем, він почав розмову.

— Ну, Хведоре, треба, щоб ти одну справу втяв... на те тебе й на роботу прийняв, з голоду сім'ю твою витяг...

— Хіба я колись від роботи відмовляюсь? Кажіть, я миттю!..

— Робота, брат, особлива...

— Що загадаєте, зроблю!..

— А скирти в Старостині підпалиш?..

Від несподіванки Хведь оторопів. "Так от що воно!" — промайнуло в його голові, і Хведя охопив жах.

— Чого ж мовчиш? Боїшся?..

— Бо-ю-ся...— видавив з себе Хведь.

— А як боїшся, підеш під три чорти оголодини глитати...— Помовчавши, Варламенко додав: — Завтра запрягай воза й вимітайся з економії!..

Пан сплюнув на межу, а кучер дивився поперед коней кудись удалину. Голова його була порожня, і тільки гостра думка про голод примушувала шукати виходу.

— А як спіймають?.. — прошелестів він сухими губами.

— Уміючи, не спіймають!

Варламенко знав, що вже діло зроблено, Хведь погодиться, бо що він мав робити?

Економ думав: "Піймають Хведя — чорт з ним — сім'ю шДтримаю, коли мовчатиме, а викаже — можна викрутитись: доказів немає... Тим паче що з'ясовується все просто — Хведь злий на Рампа".

Доїжджаючи до Зеленого хутора, Хведь промовив:

— Спалю, бісового цигана, і скирти, і воловні спалю! — У ньому закипіла зненависть до Рампа.

— Отак би й давно!.. А зробимо так, що комар носа не підточе!..

Дома, покликавши Хведя до свого кабінету й замкнувши двері, Йосип Матвійович показував свою вигадку. Паперовий коробочок з недопалком усередині, а навколо недопалка дрібно нарізаний папір.

Постав коробочок під скирту, запали свічку, зачини коробочок, притруси його сіном. Сам можеш не поспішаючи втекти — недопалок догорить до різаного паперу й огонь зробить своє діло.

Хведь дивувався вигадці.

— Це можна одразу під кілька скирт підкласти?

— Хоч під сотню, і головне — сам встигнеш втекти... На самоті Варламенко думав: "Чортового батька будеш

довіреним, як усе погорить... Графиня за хвіст та на сонце..."

Розділ десятий

Вольнер "ненароком" заскочив у Домашів. Ніна зустріла його зніяковівши й повела до вітальні.

— Склянку чаю хочете, пане Вольнере! — звернулася вона до нього в тоні ввічливої господині.

— Не відмовлюсь...— промовив Вольнер. Спочатку йому здалося, що Ніна важить на якогось стороннього слухача, але швидко він переконався, що в суміжних кімнатах не було нікого. Ніяковий вигляд Ніни в час зустрічі стурбував його.

За чаєм Вольнер спитав:

— Чого це ти не така, як завше? — і погладив їй руку. Ніна висмикнула руку, якось нервово, ніби гидуючи, на віях заблищали сльози, і вона заридала, схилившись на стіл.

Вольнер підсунувся ближче і обняв її за стан. Ніна одкинула його руку.

— Я нічого не розумію!..— приглушено промовив Вольнер і, запаливши цигарку, сів у крісло, чекаючи на відповідь.

Насувались вечірні присмерки. Вольнер запізнився виїхати з маєтку, але виїхати треба було. Товариші сьогодні очікуватимуть його в балці, і він мусить сьогодні ж передати їм відомості, добуті у жандаревої доньки.

Настрій у Старостині останнім часом був напружений, бо багатьом поденним заплатили на гривеник менше, ніж були загадали. Це піднесло войовничий настрій селянської молоді, й можна було сподіватися вибуху. А коли б що сталося, в першу чергу жандарі накрили б підозрілий елемент із заводу.

"А вже мені не викрутитись!" — казав Яровий.

Тепер, сидячи на квартирі жандарського полковника, Вольнер глянув на годинника й побачив, що вже початок десятої, а з одинадцятої його чекатимуть у балці товариші.

— Я, нарешті, вимагаю відповіді! — промовив Вольнер після короткої мовчанки.

Ніна витерла сльози й підійшла до столу.

— Ви, пане, вели нечесну гру... Ви дурили мене і всіх навколо себе... Але знайте, я довідалась, що ви самозванець... Папа все знає про вас, і сьогодні ви будете заарештовані!..

Вольнер спочатку сторопів, але, змобілізувавши всю рівновагу, з недбалим виглядом слухав Ніну.

— Так ваш папа поїхав мене заарештовувати? — запитав він, коли замовкла Ніна. Він і сам од служниць довідався, що полковник кудись поїхав.

— Так, але... ви будете заарештовані тут... я не подарую вам...

Вольнер зміркував, що заарештувати його дійсно можуть тут. Адже ж при квартирі полковника завжди вартує два озброєних жандарі. Очевидно, що, "заливаючи" про кохання, справі не допоможеш. Треба братись до рішучих заходів.

Вольнер намацав у кишені браунінга і, нахилившись до Ніни, пошепки промовив:

— Відповідайте на всі мої запитання. Коли покличете кого, я уб'ю вас на місці й утечу через веранду.— Вольнер поклав руку з браунінгом на стіл.

В темряві літнього вечора не можна було бачити обличчя. Ніна підскочила на кріслі й стала в увесь зріст.

— Сідайте й мовчіть! — Вольнер направив браунінга на неї.

Ніна, мацаючи руками за крісло, сіла.

— Куди поїхав папа?

Ніна, вириваючи звуки з глибини грудей і здригаючись Усім тілом, промовила:

— До Старостина...

— Заїздити буде кудись? —— У Вільшану...

"Значить, на ніч думає наскочити на Старостин",— по-ДУмав Вольнер.

— Кого ще має заарештувати?

— Не знаю...

— Що він казав тобі?

Ніна раптом розридалась. Вона була подолана й знищена. Плечі їй тряслися, вона безгучно плакала.

Вольнер не знав, що далі робити. Піти сісти на свого коня й їхати, але Ніна може здійняти тривогу і його піймають. Вихід один — примусити Ніну провести його за околицю, щоб виграти час.

— Ніно Василівно^ ви зараз проведете мене до околиць.. Коли будемо виходити, нікого не кличте і не розмовляйте... Браунінг напоготові...

Як манекен, ішла Ніна поруч Вольнера. Вольнер одв'язав коня, що закульбачений стояв коло ґанку, й, ведучи його на поводі, вільною рукою підтримував під лікоть Ніну.

Скрипіли дощані повітові тротуари, пахло матіолами й свіжим гноєм. Повітове містечко вже спало.

Коли вийшли на околицю, Вольнер сказав:

— До щасливого побачення! — і сів на коня.

Ніна стояла мовчки. Тоді Вольнер сіпнув коня й зник у сірій темряві.

Вольнер мчав, не жаліючи коня. Цілу дорогу не відставала думка про Ярового та Суленка. Чи застануть їх жандарі дома, чи вони щасливо уникнуть арешту?

Була вже дванадцята година, коли Вольнер зупинився в яру, верстов за три не доїжджаючи Старостина. Пройшов верству до умовного місця, але ні Ярового, ні Суленка там не було. Тоді він сів і почав чекати.

Місяць ще не сходив. Трава була мокра од роси: яром насувався кошлатий туман. Через чверть години знизу пройшла якась постать і зупинилась.

Вольнер інстинктивно схопився за револьвер й застиг.

Постать наближалась, і Вольнер пізнав Суленка.

— Я тут,— промовив Вольнер напівшепотом. Суленко підійшов ближче й нахилився...

— Це ти, Августе?

— Я, а де Яровий?

Суленко зам'явся, а потім, не відповідаючи, знову запитав:

— Що ти взнав у Домашові?

— Сьогодні мають нас усіх заарештувати...

— І тебе?

— І мене...

Суленко сів близенько до Вольнера і слухав, як той розповідав про свою пригоду.

Коли Вольнер докінчив, він сказав:

__Яровий отут недалечко, в канаві... Жандарі вже в

маєтку... Ми ледве втекли...

"Бояться мене! — подумав Вольнер, але це його не образило.— Обережні хлопці".

Вдруге довелося розповідати про Домашів.

— Що робити будемо? — запитав Суленко, коли все з'ясувалося.

— Скоро світатиме, далеко не втечеш... Краще десь пересидіти...— Яровий замислився, а потім додав: — Найліпше в скиртах сіна... до того й ліс недалеко...

Іншого виходу не було. Треба обміркувати становище, а на це потрібен час.

Товариші рушили до сіножаті буряковим росяним полем.

Високі панські ожереди сіна винесено з вогкої низини на рівне високе місце, до якого не сягає весняна повідь. Ожереди високі й довгі, як зелені хати без вікон і дверей, стали в ряд, утворили квартали, вулиці. Як зелене село!

На один ожеред злізли Вольнер, Суленко й Яровий. З нього видно було у ранковому синьому тумані маєток, цукроварню, а за ними — село Старостин, закинуте в провалля.

Удосвіта з села маленькі постаті людей рушили до маєтку, проскакали об'їзники з нічного об'їзду, гонячи до кошар зайняту на панському полі селянську скотину. Пізніше, як сонце зійшло, закуріли молотарки в різних кінцях і промайнув кабріолет економа.

Життя в маєтку прокинулося, тисячами рук замахало в повітрі й загаласувало тисячами людських, машинових і тваринних голосів.

Когось стороннього в маєтку не було помітно, і Вольнера взяв сумнів.

— Чи не дарма ми паніку зчинили?

— Чорт його маму знає! Може, й дарма...— відповів Яровий, не одриваючи очей од маєтку,— але ж жандарі приїхали — на власні очі бачив...

Помовчали.

— їсти хочеться,— промовив Суленко, ні до кого не звертаючись.

Не більш як через півгодини сумніви розвіялися. Од Цукроварні через греблю до маєтку промчало з два десятки верхівців, а через якийсь час проїхав екіпаж з двома верхівцями позаду.

Тепер усі троє вдивлялися в маєток.

— Жандарі... екіпаж полковників...— напівшепотом переказував Вольнер.

— Цукроварню, видимо, обшукали, от чи найшли вони наш гектограф? —зацікавився Яровий.

— А ти де його сховав?

— Під ґанком графської альтанки в парку...

— Ну, то не знайдуть!..

Жандарі в'їхали в двір маєтку, й за будинками не можна було їх бачити.

— А у вас, хлопці, нічого немає?..— спитав Яровий.

— Я парабелума свого дома лишив — заберуть барбоси, а більш нічого... хіба з десяток книжок...

— Ех ти, каламар! Револьвера забути,—попрікнув Яровий Суленка.— Я в хаті нічого не тримав... Все у надійній схованці.

У Вольнера переховувалась уся література, бо він був поза підозрою, як думали товариші.

По обіді з маєтку виїхав екіпаж, а позаду рядками верхівці.

Труса скінчили. Чи знайшли що? Яровий не одривав очей од жандарської ватаги, аж доки та не сховалася за дубиною.

— Тепер, товариші, давайте спати — до ночі не варт вилазити.

Пропозицію Суленка прийнято. Безсонна ніч стомила, і втікачі заснули на пахучому сіні.

Розділ одинадцятий

Фелікс Феліксович Рамп лагодився спати, коли почув кінський тупіт і голоси знадвору.

Була одинадцята година вечора-. З годину як стихли парубоцькі висвисти та співи за економією, і найнята спеціально для робітників шарманка одскиглила свої вбогі пісні.

Рамп відчинив вікно.

— Семене! Семене! Сторож Семен обізвався.

— Хто там приїхав?

— Полковник з салдатами!..

Фелікс Феліксович похапцем надів чоботи та чесучевий піджак і пішов на двір.

За квітником на стежці його зустрів жандарський полковник.

— Феліксе Феліксовичу, ви вибачте, я мушу зробити труса у Вольнера!..

— Що за чепуха? З якої нагоди? — здивувався Рамп.

— Є причини,— сухо відповів Вознесенський і в супроводі озброєних жандарів рушив до квартири.

Рамп знизав плечима й пішов слідом.

Кімната Вольнерова була напіводчинена, і коли запалили світло й з поготовленими револьверами заходили до неї, Рампові зробилося смішно.

— Та там нікого немає!..

— Як немає? А Вольнер де? — суворо подивився Вознесенський на Рампа.

— Вольнер ще по обіді поїхав до Домашова й не повертався.

— В якій справі?

— А я відки знаю? — Рамп змінив насмішкуватий тон на задиркуватий.

Полковник одвернувся і кинув жандарям:

— Обшукати!..

У кімнаті почався трус. Висунули шухляди стола, перевернули ліжко. В ліжку нічого не знайшли, в столі забрали паку листів.

Книжкову шафу особливо старанно переглядали. Книжки були німецькі та англійські, їх, як цілком безпечні, відклали. Нарешті одному жандареві пощастило.

— Політичиська книжка, ваше високоблагородіє! Вознесенський узяв грубого тома й прочитав:

— "Политическая экономия. Учебник для высших учебных заведений. Одобрено Министерством народного образования для высших учебных заведений Российской Империи".

— Дурню! Поклади книжку на місце!

Цей прецедент розвіяв важку атмосферу між жандарсь-ким полковником та головним управителем.

— Чи не такий само Вольнер злочинний, як і та книжка? — усміхаючись, запитав Рамп.

— Дещо за ним числиться,— невиразно висловив думку жандар і наказав кинути труса. Потім підійшов до якогось панка в цивільному одягові, що ввесь час метушився по кімнаті, і передав йому згорнутого папера.

— На цукроварню, до тих... При потребі стріляйте! Жандар із шпиком вийшли, а полковник під руку з Рам-

пом пішов до його кабінету.

Коли вони сіли один проти одного в кріслах, полковник почав:

—• Справа серйозна. Між нами кажучи, Вольнер небезпечний революціонер. Про маєтки він брехав. Я маю точні відомості. Він син емігранта-анархіста Вольнова і змінив своє прізвище на чужоземне.

— Не може того бути!

— Це так. Він хтів викрасти через мою доньку документи, але моя Ніна не так вихована... У нього тут знайомства... їх зараз арештують, ви самі побачите, з ким він мав зв'язки...

Рамп бігав по кімнаті надміру схвильований.

— Та невже ж мене обдурено? — хлопнув він себе по лобі.

— Неймовірно, але факт! — усміхнувся жандар.

— Тоді послати в Домашів затримати його!

— Все зроблено, не турбуйтесь...

Вже починало світати, як полковникові доповіли, що ні Ярового, ні Суленка не знайдено, а в приміщенні так само нічого цікавого.

— Втекли негідники! Подати мені екіпаж!

В ранковій імлі полковник проїхав до цукроварні, а Рамп довго ходив по кімнаті, аж доки не заснув на канапі.

Жандарі нічого не знайшли, крім револьвера, в кімнатці Суленка, який і записали в реєстр речових доказів.

Повернувся полковник з маєтку незадоволений.

— У них тут, певно, круговий шпіонаж — інакше як вони могли довідатись про труса!

Рамп вкрай був знервований. Він бігав по кімнаті, забувши про гостя, і тільки льокай, що покликав обідати, вивів його з тяжкого задуму.

Коли після обіду полковник почав збиратись додому, він пошепки сказав Рампові:

— Я лишу двох жандарів на підмогу стражникові... Рамп перебив його:

— Не треба, як що, то я сам управлюсь...

— Гаразд... Це буде краще... Я на вас покладаюсь — а "ті" не будуть боятись...

Розділ дванадцятий

Село заворушилось. Управитель пообіцяв "набити морду", як хто звернеться до нього по "гривеника".

Це він заявив двом парубкам-делегатам, що прийшли говорити з Рампом з приводу недоплачених грошей.

Парубки пішли, потоптавшись коло порога Рампового кабінету.

"Сволота,— думав Рамп, випровадивши посланців,— на всьому хочуть зірвати!"

Таке думав управитель, хоч добре знав, що з його наказу загадували поденним по сімдесят копійок, а виплатили по шістдесят. Це дало маєткові за кілька день до чотирьох тисяч зиску.

Розмова з посланцями була напередодні трусу. За час трусу Рамп забув про неї, й тепер, випровадивши жандарів, згадав, і якось несподівано ця згадка занепокоїла його.

"Чортзна-що! Дрібниці вже нервують. Доведеться полікувати нерви!"

Одягнувшись, як звичайно, Рамп звелів закульбачити коня, щоб проїхати до молотарок.

Коло найближчої молотарки люди у куряві ворушились біля соломотрясу, засмальцьований кочегар пхав у пельку паровикові паливо, а на горі ожереду з десяток хлопців укладали золотаву солому.

Не злізаючи з коня, підкликав доглядача:

— Що тут у тебе? Як робота?

— Добре... тільки народ щось неспокійний...

— Як то?

— Нахваляються...

— Це за гривеник?

— Так...

— А скільки з копи виходить?

Останнє запитав Рамп, щоб одвести очі доглядачеві од власного занепокоєння, і, почувши відповідь, яку не слухав, повернув коня і поїхав до другої молотарки.

На півдорозі управитель зупинився, подивився на маєток і помчав туди.

Дома Рамп поклав узяти себе в руки. Він пішов до контори й зарився в ділові папери, але думка летіла од старанно написаних рядків, і перед очима вертівся Вольнер у білих рукавичках. От він посміхнувся і кинув якогось до-тепа.

Раптово задзвонив телефон. Рамп приклав трубку до вуха.

— Хто?

Дзвонив з підсобного хутора економ.

—— Робітники на молотарках хвилюються... Треба викликати охорону...

Рамп несподівано для себе залютувався.

Йолоп, скот безрогий! Сволоч! Зараз же, щоб духу Твого на хуторі не було! Хто хвилюється? В морду бити, падлюк!..

Він кинув трубку й упав на крісло. Зробилося гидко на душі, і Рамп, ні на кого не дивлячись, вийшов з контори. Вдома випив брому й ліг на канапу.

Розділ тринадцятий

Як сідало сонце, Вольнер з товаришами зліз на землю і сів, очікуючи ночі в суточках між двома ожередами. Темрява насувалась якось мляво. Товариші сиділи мовчки, а як почули десь за ожередами хрускіт стерні під чобітьми, затаїли дихання.

Хтось наближався до стогів, а незабаром у проміжкові між двома ожередами з'явилася людська постать і зупинилася. Далі вона рушила до одного ожереда і, нагнувшись, чимсь зашаруділа. Раптом спалахнув сірник і освітив обличчя людини.

— Хведь! — не втримавшись, вигукнув Яровий. Постать скам'яніла, а сірник погас.

Яровий підійшов до Хведя і взяв його за плече. Хведь тремтів.

— Не бійся,— тихо сказав Яровий на вухо Хведеві і повів його в закуток до Суленка й Вольнера.

— Не бійся, Хведю, ми не видамо... Палить хотів? Суленка Хведь знав найліпше.

— Ой хлопці, тільки нікому не кажіть!..— Коли ж дізнався, що поруч сидить не хто інший, як панич-практи-кант, він боязко замовк.

Довго Яровий пошепки доводив Хведеві, що йому нема чого боятись...

— Варламенко направив... Каже: підпалиш, подумають, що ре... лю... ци... нери,— натужуючись, вимовив трудне слово Хведь.

Що робити далі, Хведь не знав, і мовчки сидів під ожередом, доки інші пошепки радились.

— Скільки в тебе тих ліхтарців? — спитав Суленко.

— П'ять.

— Давай сюди, ми самі все зробимо... А ти йди собі додому й нікому ані мур-мур! — наказав Суленко суворим тоном.

— А як же пан спитає? — ніяково запитав Хведь.

— Кажи, що підпалив...

Хведь мовчки потоптався _ на місці, а потім пішов геть.

Яровий лаштував свічки і поділяв свою коробочку сірників між товаришами.

Через годину три постаті прямували на село, обходячи маєток.

Розділ чотирнадцятий

Ніч танула на сході й півневі голоси спалахували над Старостином, коли задзвонили на сполох.

Люди, певно, чекали на той дзвін, бо одразу сірі постаті почали виходити з дворів. Вони збивались у купки, а постоявши, йшли до маєтку, сполучаючись по дорозі з іншими гуртами. Там, де чорним олівцем встромився димар цукроварні в сірий папір досвітнього неба, вогняні язики стрибали над будівлями маєтку та над далекими скиртами.

Горіли воловні та сіно за маєтком.

Що далі на край села, то натовп більшав. Прилучалися чоловіки, жінки, хлопці, дівчата. Йшли діди з широкими жорсткими бородами, несучи вила на плечах, і підлітки, на яких сварилися, але не одганяли.

— А де прахтикант? Практиканта не взнаєш у сіряку!..

Полем не йшла, а бігла кремезна селянська сила й топтала босими ногами буряки.

— Топчи, хлопці, панське добро, бо воно нас топче! Давно не бачили плантації випростаної мужицької сили,

й буряки затьмарились росою.

У маєтку стояв гармидер. Чмокала пожежна труба, гоготало полум'я над воловнями, іржали коні, а люди, як божевільні, метались по дворищу й кричали, не слухаючи одне одного. На ожереди ніхто не звертав уваги,— мовляв, нічого не зробиш.

Рамп з батіжком бігав по двору і, забачивши натовп селян, загукав:

— До ожередів негайно! — А побачивши, що ті стояли, збившись у купу й не рушаючи, залаявся: — Барани! Сво-лочі! Зараз марш до ожередів!

З натовпу вийшов парубок у драному кашкеті й піджач-КУ. Очі йому горіли.

—— Бий його, хлопці! — і сам з вилами кинувся до Рампа.

Управитель одскочив назад, вихопив браунінга, й ледве той стямився, як Рамп в упор розрядив револьвера...

Парубійко ніби оступився і впав на одно коліно, випустивши вила. Правою рукою він напружено силкувався витягти щось із кишені свого піджачка, а лівою схопився за груди.

Скажене напруження було в його постаті, але воно раптом обірвалося, і парубок упав ниць.

Хтось з натовпу несамовито зойкнув, а Рамп, користуючись часовим замішанням, подався через дворище до свого будинку.

Над селянськими головами піднялись вила, сокири, сапки, і натовп метнувся за Рампом.

Коло квітників кілком збили управителя з ніг, і він упав шкереберть під кущі підстриженої акації.

— В скриню його, циганську морду! — гукнув гостроносий дід, і натовп, що кинувся був на шматки роздерти збитого управителя, зупинився.

Налигачем скрутили Рампові руки, а тим часом невідомо відкіля притягли дощану скриню й накидали на дно землі.

— Лізь, паскудо! — наказав гостроносий дід. Дужі руки підхопили Рампа і вкинули в скриню. Рамп мовчав, стиснувши зуби, і хижо дивився на людей.

Тільки, коли зачиняли віко, вигукнув:

— Сволочі! Скоти! Вас...— Але далі його не було чути за людським ревом. Скриня піднеслась над головами й попливла з натовпом до греблі. Там люди зупинилися, розмахнулись скринею й кинули її з високої греблі в воду.

Із скрині чувся жахливий зойк, але швидко потім затих. Скриня пірнула на дно.

Люди стояли, не рухаючись, і дивилися, як над туманною ранковою водою ставу схвачувались бульбашки.

Під вербами загегекали гуси й шурхнули у воду. По той бік ставу на цукроварні лунали стримані голоси — то службові, налякані нічними подіями, розбігалися хто куди...

Перед світанням плантації на схилах полів вилискували сивизною ранкових рос, готуючись випити солодкий день.

Плантації, насмоктавшись з весни людського поту й крові, пили тепер жагуче сонячне світло; вагітніли на цукор.

Але що це?.. Неспокій і тривога проскочила електричною іскрою через натовп: з маєтку біг чоловік, махаючи руками. То був дід Юхим, конторський сторож.

— Люди добрі! Люди добрі! Салдати з Вільшанки їдуть* А підбігши ближче, задихаючись, пояснив:

— Саранчук по телефону викликав... Я підслухав... Шість верстов — миттю доскочуть...

Натовп заворушився.

_ Розходься по домівках! — вигукнув хтось з середини натовпу. Ніхто не заперечив.

— По домівках! — гукнуло ще кілька голосів і змовкли.

Люди заметушились, і монолітна до того маса почала розпорошуватись. По двоє, по троє люди бігли без дороги до села, кидаючи за собою мовчазний напівспалений панський маєток. Тільки двоє чоловіків подалося яром в інший бік.

А маєток спорожнів і завмер.

Багрове сонячне коло викотилося із-за степу, на мить ніби зупинилося, але далі байдуже покотилося синім полем, щедро обдаровуючи життям землю.

Головешки колишніх воловень куріли сизим димом на самотній труп русявого парубка у драному селянському піджачку та в новеньких студентських штанях з кантами.

Рука заклякла в кишені, витягши з неї наполовину револьвера. Обличчя набрало мужньої жорстокості, якої за життя ніхто не бачив у практиканта...